

Records and notes done in 74 settlements of the Middle Bug area during 2013 – 2015 are the source of the practical material. The numbering of the villages, urban settlements and towns is used in the article. The full names are listed at the end of the work under the title "The list of the examined settlements and their numbering" to represent the areal distribution of the analyzed dialect units. The examined names and the dialect speech examples are represented by means of the common phonetic transcription for recording the Ukrainian literary and dialect speech (the transcription is presented in the first volume of the Atlas of the Ukrainian Language). The conclusion is that the fixed names are connected with literary equivalents although they differ in phonetics, vocabulary and semantics.

The perspective of further research is study of the Ukrainian dialects of Middle Bug on the material of vocabulary-semantic group of words denoting vegetable crops and their parts.

Key words: lexeme, sememe, stems and leaves of agricultural plants, dialect, Middle Bug area, Middle Bug.

УДК 811.161.2'0+811.161.2'28

І. Б. Царалунга,

*Хмельницький національний університет,
викладач кафедри української філології*

ДО ПРОБЛЕМИ ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ

На матеріалі українських писемних пам'яток XIV – XV ст. проаналізовано явище подовження передньоязикових приголосних, яке розвинулося внаслідок асиміляції звука [j] попередніми пом'якшеними приголосними. Цей процес частково відображається вже у текстах офіційно-ділового і конфесійного стилів української мови XIV ст., а в наступному столітті набуває консеквентних рис у пам'ятках із різних регіонів України.

Ключові слова: писемні пам'ятки, староукраїнська мова, асиміляція звука [j], подовження, приголосний звук.

Подовження передньоязикових приголосних у результаті асиміляції звука [j] попередніми пом'якшеними приголосними – характерна риса консонантизму української мови. Наслідки цього фонетичного явища, представлені здебільшого в іменниках середнього роду (*буття, знання*), меншою мірою – в іменниках жіночого і чоловічого родів (*рілля, стаття; суддя, Ілля*), в орудному відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний (*ніччю, сіллю*), поодинокими прикладами – в дієсловах (*люю* і похідних), у прислівниках (*навмання, увіччю*), є типовим рефлексом сполучень звуків «приголосний + j», що розвинувся після занепаду зредукованого голосного між ними (ст. укр. *судьає* – укр. *суддя*, ст. укр. *т҃нью* – укр. *тінню*).

Специфіку розвитку асиміляції [j] в українській літературній мові й діалектному мовленні досліджували М. Жовтобрюх, І. Ковалик, В. Русанівський, Ю. Шевельов та ін. Особливе зацікавлення викликає відображення цього явища у староукраїнській літературно-писемній мові, оскільки саме під кутом зору діячності можна побачити постання нових фонем, простежити формування основних рис української мови як диференційних ознак національної лінгвосистеми.

Мета нашого дослідження – виявити ознаки процесу уподібнення пом'якшеними приголосними наступного [j], проаналізувати приклади йотової асиміляції щодо їх територіального поширення й хронології звукозмін. Джерельна база наукової роботи – рукописні і друковані пам'ятки конфесійного й офіційно-ділового стилів староукраїнської мови XIV–XV ст. Для досліджень з історії мови важливо якомога точніше встановити час і місце написання пам'ятки, походження писаря тощо, тому при паспортизації ілюстративного матеріалу із грамот вказуємо рік (або століття) створення документа, місце написання (як це можливо), скорочений запис назви джерела і номер сторінки. При паспортизації ілюстративного матеріалу із рукописів конфесійного стилю подаємо скорочений запис назви пам'ятки і номер сторінки (аркуша). Зауважимо, що окремі документи створено у Бересті, Вільні, Городні, Перемишлі, Полоцьку, Сигеті, Судомірі, Сучаві, Твері тощо, однак виразні українські фонетичні ознаки цих текстів дають підстави зараховувати їх до цінних джерел вивчення історії української мови.

Для розвитку асимілятивної дії пом'якшених приголосних важливою була насамперед редукція *и > ь* перед йотованими голосними. На факультативність написання *и* та *ь* перед *ј* у церковних пам'ятках звернув увагу Ю. Шевельов, який особливого значення у розвитку цього явища надавав утраті зредукованих голосних: після занепаду ерів традиційні форми з *-иє* (напр., *кнаженіє*, *полюдіє*) не зникли цілковито, але в багатьох пам'ятках поряд із ними з'явилися форми на *-ьє*, а в деяких простежується явна або абсолютна перевага саме цих останніх, наприклад, у Галицькому Євангелії XIII ст., Євсевієму Євангелії XIII ст., Пандектах Антіоха 1307 року, Луцькому Євангелії XIV ст. та ін. [13, с. 352]. Дослідник прийшов до висновку, що обидва написання (через *-ьє* та *-иє*) передавали або *ь*, або якийсь голосний переднього ряду, трактований аналогічно, і подовження приголосних можна пояснити лише занепадом голосного перед закінченням (*камѣньє* – *каміння*) [13, с. 352].

Чимало подібних паралельних написань знаходимо в Луцькому Псалтирі 1384 року: *дѣаньє* ЛП, 19, *ноштью* ЛП, 26 зв., *оружьє* ЛП, 18, *покаеньємь* ЛП, 20, *постъченьє* ЛП, 18 зв., *селеньє* ЛП, 23 зв., *оугльє* ЛП, 21 та ін. поряд із: *безаконіє* ЛП, 15 зв., *достоєніє* ЛП, 16 зв., *каменіє* ЛП, 24, *прошеніє* ЛП, 19, *оуглиє* 20 зв., *оумилєніє* ЛП, 20, *оупованіє* 16 зв. тощо. Словоформи з *ь* на місці *и* превалюють і в Луцькому Євангелії XIV ст.: *възьмоуштенъи* ЛЄ, 16, *знаменьє* ЛЄ, 11, *Марьє* ЛЄ, 12 зв., *ноштью* ЛЄ, 4 зв., на *осоуженьє* ЛЄ, 3, *оу преломленьи* ЛЄ, 3 зв., *свєленьє* ЛЄ, 3 і багато под. За спостереженнями І. Свенціцького, такі форми майже завжди використовувались у закінченнях іменників у Лавришівському Євангелії XIV ст.: *писаньє*, *подножью*, *свѣтъньє*, *оуздыханьє* тощо [11, с. 217].

Зазначимо, що й у Київському Псалтирі 1397 р. репрезентовано давні написання з *ь* відповідно до старослов'янських із *и* перед йотованими голосними: *бл(с)вньє* КП, 4 зв., *званьє* КП, 5 зв., *моленьє* КП, 7 зв., *повелѣньє(м)* КП, 8 зв., *сѣньє* КП, 44 зв., *достоєньє*, *безаконьє*, але: *блѣговєніє* КП, 7 зв. *весєліє* КП, 17 зв., *изліє* сд, *въспользновєніє* і под. [7, с. 12]. Примітно, що в Пандектах Антіоха 1307 року такої варіативності у написаннях не спостерігаємо, оскільки превалюють народнорозмовні форми: *безоимѣньє* ПА, 206 а, *въздержаньє* ПА, 22 б, *житьє* ПА, 18 б, *писаньє* ПА, 20 б, *повѣчѣньє* ПА, 238 б, *бес прѣтыканьє* ПА, 50 а, *без роптаньє* ПА, 82 а, *ко смѣрънью* ПА, 160 б, *о спсньи* ПА, 158 б і под., про що зауважив І. Панькевич: «...рукопис має в закінченнях іменників середнього роду на *ѣ* виключно *ьє*, *ьи*, *ьє*, *ью*» [9, с. 22].

Фонетичне явище переходу *и > ь* перед йотованими відображене і в пам'ятках попередніх століть. Значну кількість словоформ із *ь* на місці *и* в сполуках *-иє*, *-ию*, *-иє*, *-ии* відзначив Ю. Осінчук у мові Добрилового Євангелія 1164 року: *алканьємь*,

безаконьє, братьє, изгнанью, имгнью та ін. [8, с. 18]. Давні східнослов'янські написання з *ь*, що відбивають живе мовлення, відповідно до старослов'янських з *и*, типові для мови Євсевієвого Євангелія 1283 року: *прѣселгньє, людьє* тощо [6, с. 10].

Унаслідок занепаду редукованих, а саме – після втрати *ь*, отримало розвиток явище подовження приголосних в українській мові. Відповідно до спостережень мовознавців, асиміляція пом'якшеним приголосним наступного [j] у писемних пам'ятках регулярно засвідчується вже досить численними прикладами, починаючи з XV ст.: *печатю* (1422 р.), *с даню* (1434 р.), *сь ролями* (1445 р.), *уживана* (1459 р.), *панованя, обвезаннѣ, вымовленнѣмь* (1462 р.) [3, с. 209; 13, с. 630; 10, с. 220].

Проте початкові ознаки процесу йотової асиміляції знаходимо у паралельних написаннях в українських грамотах XIV ст.: *благословеня – благословениемь* 1322, в Луцьку, Гр XIV, 22; *имгнє – имгнія* 1361, в Судомирі, Гр XIV, 36; *народженя* 1388, в Луцьку, Гр XIV, 88 – *норо(ж)ньє* 1386, у Вільні, Гр XIV, 79; наше *облице* 1361, в Судомирі, Гр XIV, 36 – наше *облицьє* 1391, у Перемишлі, Гр XIV, 106. Консеквентність цього явища також підтверджується іншими прикладами: *вижсьвєню* 1396, у Полоцьку, Гр XIV, 129; жадного *габаня, нагабаня* чинити 1388, в Луцьку, Гр XIV, 86; *заговгнє* 1371, не локаліз., Гр XIV, 47; *вѣ запомненю*, ку *Подолю* 1389, в Луцьку, Гр XIV, 102; ради *отправованя* 1322, в Луцьку, Гр XIV, 21; *ролями* 1301, у Львові, Гр XIV, 9 тощо. Хоча кількість написань з *j* та *и* превалює: *Воведеніє* 1298, на Київщині, Гр XIV, 135; *впаметанья, вызнанье, забитью, княжєния, повелєния* 1322, в Луцьку, Гр XIV, 21-22; *голдованіє* 1388, в Лучиці, Гр XIV, 82; *сѣ дозволеньемь* 1342 (?), в Городні, Гр XIV, 25; *вѣ днь изачятья* 1400, у Бересті, Гр XIV, 148; *обгръзаниа* 1400, не локаліз., Гр XIV, 146; *помочію* 1393, у Твері, Гр XIV, 121; *потверженіє* 1378, у Львові, Гр XIV, 61; *пръєзнью* 1378, не локаліз., Гр XIV, 56; *судьє* 1359, очевидно, в Перемишлі, Гр XIV, 34 та багато ін. Сьогодні зникнення *j* та пом'якшення попереднього приголосного відображають південно-західні говірки: *житя, житє, насія, насіє, весія, весіє*, де процес прогресивної асиміляції зупинився на проміжному етапі [1, т. I, к. № 205; 1, т. II, к. №№ 94, 183; 10, с. 220]. У документах XIV ст. такі форми містять грамоти з північно-західних теренів – здебільшого з Луцька, а також із Полоцька, Вільні й Судомира.

Особливе зацікавлення викликають написання, пов'язані з явищем подовження приголосних звуків у текстах Київського Псалтиря 1397 року: на *политанє* jс- КП, 106 зв., 108 зв., приклони *оухо к моле(н~)ю* КП, 120. Перший приклад, вочевидь, відображає початковий етап в асиміляції йота передньоязиковим приголосним та перехід кінцевого голосного *-а* в *-є*, властивий, за спостереженнями П. Житецького, північноукраїнським і галицьким говорам української мови [2, с. 213]. Другий – із надрядковою літерою – є імовірним свідченням процесу подовження і становить характерну особливість написань такого зразка, особливо часто – в ділових документах наступних століть, зокрема, наслідки уподібнення приголосними *j*: *имє(н)ю* 34 зв., *палє(н)є* 41, *созна(н)є* 41, *на ѡ(г)лєда(н)є* 55 зв., *зопсова(н)я, выруб(н)я, зора(ня)* 109 зв., *И(л)яш* 137 зв., *до схова(н)я* 138, *з Дорогобу(ж)я* 245 зв. та ін. [4, с. 81]; *подоба(н)іа* 140, *уподобанія* 189, *по ѡдєбра(н)ю* 153, *за позволе(н)ємь* 278 зв., *прѡда(н)є* 172 зв. тощо [12, с. 26]. З огляду на відсутність прикладів написання двох літер не можна виключати також, що на час написання пам'яток довгота передньоязикових у подібних позиціях остаточно не витворилася у вимові писаря.

Зазначені вияви йотової асиміляції з Київського Псалтиря 1397 року не поодинокі в текстах конфесійного стилю української літературно-писемної мови XIV ст.: приклад уподібнення *j* попередньому приголосному відзначає у мові Пандектів

Антіоха 1307 року І. Панькевич: кь *кор҃гню* 43 а [9, с. 23]. Дослідник припускає, що *j* ще у спільній українсько-білоруській добі уподібнювався попередньому консонантові, із чого й постало подовження приголосних в українській мові: *браття*, *зілля* тощо. Можливі ознаки початкового етапу подовження приголосних наявні в Ужгородському Півуставі початку XV ст. та в списку «Ізмарагду» 1462-1496 рр.: по *житю* Ізм. №488, 55, в *забыти* оума УП, 9 а, ω(т) *ражже(н)а* УП, 198 б..

Очевидні наслідки процесу уподібнення пом'якшеними передньоязиковими приголосними наступного [j] у вигляді двох графем знаходимо у грамотах XV ст.: по *желанню*, по *пр҃гданню* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 192; ω(т(ь) *Каменню* 1475, в Сучаві, DRH, А II, 305 тощо. Також слід зауважити, що подовження приголосних позначалося на письмі не завжди і не однаково, бо навіть у наступних XVI і XVII ст. писарі трояко передавали наслідки цієї прогресивної асиміляції: виносили графему над рядок; зберігали ь; просто писали одну літеру: *бра(н)а*, *нагорожєнемъ*, *за нестанємъ*, *с Подоля*, *розумгньє*, *в сказа(н)є*, *стисненье*, *су(д)и*, *ше(р)стью* та ін. [5, с. 278]. Тож у документах XV ст. це явище засвідчено в написаннях з одною графемою, іноді – надрядковою: *жы(т)я* с тобою 1496, не визнач., ССУМ, I, 366; *мои(м) имє(н)а(м)*, *нароже(н)а*, *чолоби(т)а* 1490, в Луцьку, УГ, 49; не отчына але *набыте* 1440-1492, у Володимирі, ССУМ, II, 112; помененное *надангъ* 1401-1411, в Києві, УГ, 26; тые *наданя* потвердили 1498, в Городні, ССУМ, II, 12; дерево на *оселєне* 1478, в Лукониці, ССУМ, II, 93; за *печа(т)ю* 1413, у Львові, Молдован, 272; *пода(н)а* 1480-1484, у Кременці, УГ, 42; без *подвижєня* 1444, в Луцьку, ССУМ, II, 163; в наше *прида(н)є* 1459, в Києві, ССУМ, II, 237; *принужєна* 1481, в Острозі, ССУМ, II, 243; всего *прирожєня* 1462, в Сучаві, ССУМ, II, 245; безъ *противлина* 1436, у Львові, ССУМ, II, 264; *па(н) су(д)а* 1421, у Львові, УГ, 65; по *йменю* 1440, у Торговищах, УГ, 136; *оуживана* свои 1459, у Прилуках, ССУМ, II, 466 тощо. Відтак подибуємо паралельні написання: тьи *имє(н)а* 1490, в Луцьку, УГ, 49 – *имгнія* 1429, в Сучаві, УГ, 84-85; *правы(м) насл҃дованіємъ* 1448, в Хотині, ССУМ, II, 26 – вѣрным *наслидованєм* 1462, в Сучаві, ССУМ, II, 26; *оборонєние* земли XV ст.. не визнач., ССУМ, II, 69 – *оборонгня* землѣ 1408, в Судомирі, ССУМ, II, 69; по(д) *печатю* 1422, у Вільчі, УГ, 66 – из нашею *печатю* 1465, у Києві, УГ, 29.

Проте написання, що відображають *j* (*и*), становлять абсолютну більшість: *владгніємъ*, *утвє(р)ждєніє* 1401-1411, в Києві, УГ, 26; *ильины(м)*, *Ильа*, *имгниєхъ* 1407, у Вільні, УГ, 35; у *Подольи* 1429, у Турійську-Володимирському, УГ, 36; вода *са взольєть* 1458, в Острозі, УГ, 40; *бл҃говгьщенію*, *даніа* 1411, в Сучаві, УГ, 74; сь *бл҃годарєніємъ*, *братіамъ*, *взн҃(с)єніа*, *Иліаша*, *имгнія*, *моленіємъ*, *обгьщаніє*, *сп҃(с)єніє*, *оутврѣж(д)єніє* 1429, в Сучаві, УГ, 84-85; *братіами*, *взн҃єніа*, *имгнія*, *произволєніємъ*, *спн҃іє*, *оумилєніємъ* 1430, в Сучаві, УГ, 86-87; *бл҃говгьщеніа*, *дааніє*, *потврѣждєніє*, *произволєніємъ* 1443, в Сучаві, УГ, 95-96; *бл҃гопроизволєніємъ*, *рoubгжїє* 1446, в Сучаві, УГ, 99; *викупленіє* 1471, в Сучаві, УГ, 119; *братіамми*, *задоушіє*, *потврѣжєніа*, *успеніє* 1490, в Сучаві, УГ, 130-131; *вгь(даніє)* 1404, у Сигеті, УГ, 134; *вгьданіє*, *обєщаніємъ*, *произволгніємъ*, *прошеніа*, *утврѣж(д)єніє* 1440, в Торговищах, УГ, 136-137; *начиньє*, *судьа* 1413, у Львові, Молдован, 272 та багато ін. Таким чином, у молдавських грамотах XV ст. косеквентно простежується приголосний *j*; у пам'ятках із Волині, Галичини, Центральної України – зникнення *j* та пом'якшення попереднього приголосного звука.

Отже, у результаті нашого дослідження виявлено очевидні ознаки початкового етапу подовження приголосних звуків унаслідок асиміляції звука [j] попередніми пом'якшеними приголосними, особливо – в пам'ятках ділової писемності. Дослідники хронологізують розвиток цього явища, починаючи з XV ст., позаяк ми можемо

припускати, що цей процес частково відображається вже у текстах офіційно-ділового і конфесійного стилів української мови XIV ст. з різних регіонів України, а в наступному столітті набуває консеквентних рис.

Скорочення

Гр XIV – Грамоти XIV ст. / упорядн. М. М. Пещак. – К. : Наук. думка, 1974. – 255 с.

Изм. №488 – *Требін О.* Матеріали до історії української мови з рукописів XV віку київських бібліотек / *О. Требін* // Записки Українського наукового товариства в Києві. – Т. 7. – 1910. – С. 1-16.

КП – Киевская Псалтирь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде. – М. : Искусство, 1978. – 458 с.

ЛП – Луцький Псалтир 1384 року. Вид. факсиміл. типу. – К. : Видавництво «Горобець», 2013. – 512 с.

Молдован – *Молдован А. М.* Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV в. / *А. М. Молдован* // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2000. – М., 2000. – С. 261-276.

ПА – Пандекти Антіоха 1307 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. – Рк 48/257.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / редкол. Л. Л. Гумецька та ін. Т. 1–2. – К., 1977–1978.

УГ – Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1965. – 162 с.

УП – *Колесса О.* Ужгородський «Полуустав» у пергаментовій рукописі XIV в. / *О. Колесса* // Записки НТШ – Львів, 1925. – Т. 141-143. – С. 1-59.

DRH – Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. V. I–III. – București, 1975-1980.

Література

1. *Атлас української мови*: в 3-х т. Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К., 1984; Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К., 1988; Т. 3. Ч. 1. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. Ч. 2. Комплексні карти. – К., 2001.

2. *Житецкий П.* Очерк звуковой истории малорусского наречия / *П. Житецкий*. – К., 1876. – 376 с.

3. *Жовтобрюх М. А.* Історія української мови. Фонетика / *М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко*. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.

4. *Мойсієнко В. М.* Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної «руської» мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті / *В. М. Мойсієнко* // Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / підгот. до видання *В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук*. – Луцьк, 2013. – С. 64-148.

5. *Мойсієнко В. М.* Північне наріччя української мови в XVI–XVII ст. Фонетика. Дис. ... докт. філол. наук; спеціальність 10.02.01 – українська мова / *Мойсієнко Віктор Михайлович*. – Житомир, 2006.

6. *Німчук В. В.* Євсевієве Євангеліє 1283 року як пам'ятка української мови / *В. В. Німчук* // Євсевієве Євангеліє 1283 року / підгот. *Г. П. Арполенко* [та ін.] ; відп. ред. *В. В. Німчук*. – К. : КСУ, 2001. – С. 4–35.

7. *Німчук В. В.* Українська мова в Київському псалтирі 1397 р. / *В. В. Німчук* // Мовознавство. – 1993. – №. 5. – С. 9-21.

8. Осінчук Ю. Живомовні риси в Добриловому Євангелії 1164 року / Ю. Осінчук // Добрилове Євангеліє 1164 року / відп. ред. В. В. Німчук, упор. Ю. О. Осінчук. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – С. 11-34.
9. Панькевич І. Пандекти Антиоха 1307 р. / І. Панькевич // Записки НТШ. – 1917. – Т. 123–124. – С. 1-64.
10. Русанівський В. М. Історія української мови / В. М. Русанівський // Українська мова : енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 219-222.
11. Свенцицкий И. С. Лаврашевское Евангелие начала XIV века / И. С. Свенцицкий // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. СПб., 1913. – Т. XVIII. – Кн. 1. – С. 206-229.
12. Царалунга І. Б. Виживівська книга XVII століття – цінне джерело для вивчення західнополіського діалекту в діахронії / І. Б. Царалунга // Акти Виживівської міської книги XVII ст. / [підгот. до видання І. Б. Царалунга] ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2015. – С. 5-55.
13. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с. + 4 мапи.

Abbreviations

- Hr XIV – *Letters of the XIV c.* [Hramoty XIV st.] (1974), M. M. Peshchak (compiler), Nauk. Dumka, Kyiv, 255 p.
- Izm. No 488 – Trebin, O. (1910) «*Materials to the history of Ukrainian language from the XV century manuscripts of the Kyiv libraries*» [Materialy do istorii ukrainskoi movy z rukopysiv XV viku kyivskykh bibliotek], Notes of the Shevchenko Scientific Society in Kyiv, Vol. 7, pp. 1-16.
- KP – Kyivskyi Psaltry of 1397 from the State Public library named after M. E. Saltykov-Shchedrin in Leninhrad [Kievskaya Psaltir' 1397 goda iz Gosudarstvennoy Publichnoy biblioteki imeni M. E. Saltykova-Shchedrina v Leningrade] (1978), Iskusstvo, Moskva, 458 p.
- LP – *Lutskyi Psaltry of 1384. Publ. of facsimile type* [Lutskyi Psaltry 1384 roku. Vyd. faksymil. typu] (2013), Publishing house «Horobets», Kyiv, 512 p.
- Moldovan – *Moldovan, A. M. (2000) Five newly found Ukrainian certificates of the end of the XIV – beginning of the XV c.* [Pyat' novonajdennykh ukrainskix gramot konca XIV – nachala XV v.], Linguistic source study and history of the Russian language, Moskva, pp. 261 – 276.
- PA – Pandekty Antiokha of 1307 [Pandekty Antiokha 1307 r.] (1307), Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv, Lviv, Rk 48/257.
- SSUM – *Dictionary of the old Ukrainain language of the XIV – XV c.* [Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.] (1977-1978), Vol. 1 – 2, L. L. Humetska (ed. board), Kyiv.
- UH – *Ukrainian letters of the XV st.* [Ukrainski hramoty XV st.] (1965), V. M. Rusanivskyi (prep. for the ed.), Nauk. Dumka, Kyiv, 162 p.
- UP – Kolessa, O. (1925) «*Uzhhorodskyi «Poluustav» in s sheepskin manuscript of the XIV c.*» [Uzhhorodskyi «Poluustav» u pergaminovii rukopysi XIV v.], *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, Vol. 141 – 143, Lviv, pp. 1 – 59.
- DRH – *Documenta Romaniae Historica* (1975 – 1980), A. Moldova, V. I – III, București.

References

1. *Atlas of the Ukrainian Language* [Atlas ukrainskoi movy], in 3 vol., Polissia, Serednia Naddniprorianshchyna and adjacent lands (1984), Vol. 1, Kyiv, Volyn, Naddnistririanshchyna, Zakarpattia and adjacent lands, Vol. 2, Kyiv, Slobozhanshchyna, Donechchyna, Nyzhnia Naddniprorianshchyna, Prychornomoria and adjacent lands, Vol. 3, P. 1, Complex maps (2001), P. 2, Kyiv.
2. Zhytetskyi, P. (1876), *Feature article on the sound history of the Little Russian dialect* [Ocherk zvukovoy istorii maloruskogo narechiya], Kyiv, 376 p.
3. Zhovtobriukh, M. A., Rusanivskyi, Skliarenko, V. H. (1979) *History of Ukrainian language. Phonetics* [Istoriia ukrainskoi movy. Fonetyka], Nauk. Dumka, Kyiv, 367 p.
4. Moisiienko, V. M. (2013) «*Lutsk castle book of 1560 – 1561 as a reflection of the official “russian” language till the middle of the XVI century in its North Ukrainian variant*» [Lutska zamkova knyha 1560 – 1561 rr. yak vidobrazhennia ofitsiinoi «ruskoi» movy VKL seredyny XVI st. u yii pivnichnoukrainskomu varianti], Lutsk castle book of 1560 – 1561, V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk (ed.), Lutsk, pp. 64 – 148.
5. Moisiienko, V. M. (2006) *North dialect of the Ukrainian language in the XVI – XVII centuries. Phonetics* [Pivnichne narichchia ukrainskoi movy v XVI–XVII st. Fonetyka], dissert, dr. of philology; specialty 10.02.01 – Ukrainian language, Zhytomyr.
6. Nimchuk, V. V. (2001) «*Yevseviieve Yevanheliie of 1283 as a reminder of the Ukrainian language*» [Yevseviieve Yevanheliie 1283 roku yak pamiatka ukrainskoi movy], Yevseviieve Yevanheliie of 1283, H. P. Arpolenko and others (prep.), V. V. Nimchuk (resp. ed.), NAS of Ukraine, Institute of the Ukrainian Language, Kyiv Slavonic un-t., KSU, Kyiv, pp. 4 - 35.
7. Nimchuk, V. V. (1993) «*Ukrainian language in Kyiv psaltry of 1397*» [Ukrainska mova v Kyivskomu psaltyri 1397 r.], Linguistics, No 5, pp. 9 – 21.
8. Osinchuk, Yu. (2012) «*Features of the alive language in Dobrylove Yevanheliie of the 1164*» [Zhyvomovni rysy v Dobrylovomu Yevanhelii 1164 roku], Dobrylove Yevanheliie of 1164, V. V. Nimchuk (resp. ed.), Yu. O. Osinchuk (compiler), I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, Lviv, pp. 11 – 34.
9. Pankevych, I. (1917) «*Pandekty Antiokha of 1307*» [Pandekty Antiokha 1307 r.], Notes of the Shevchenko Scientific Society, Vol. 123 – 124, pp. 1 – 64.
10. Rusanivskyi, V. M. (2000) «*History of the Ukrainian language*» [Istoriia ukrainskoi movy], Ukrainian language: encyclopedia, V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk and others (ed. board), Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana, Kyiv, pp. 219 – 222.
11. Svetsytskyi, I. S. (1913) «*Lavrashevske Evanheliie of the beginning of the XIV century*» [Lavrashevskoe Evangelie nachala XIV veka], News of the Department of the Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences, Vol. XVIII, Book 1, SPb, pp. 206 – 229.
12. Tsaralunga, I. B. (2015) «*Vyzhva book of the XVII century – valuable source of the West Polissia dialect study in the diachrony*» [Vyzhivska knyha XVII stolittia – tsinne dzherelo dlia vyvchennia zakhidnopoliskoho dialektu v diakhronii], Acts of Vyzhva city book of the XVII century, I. B. Tsaralunga (prep. for the ed.), V. M. Moisiienko (resp. ed.), Zhytomyr, pp. 5 – 55.
13. Sheveliov, Yu. (2002) *Historical phonology of the Ukrainian language* [Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy], Akta, Kharkiv, 1054 p. + 4 maps.

И. Б. Царалунга,

*Хмельницкий национальный университет,
кафедра украинской филологии*

К ПРОБЛЕМЕ УДЛИНЕНИЯ СОГЛАСНЫХ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: ДИАХРОННЫЙ АСПЕКТ

На материале украинских письменных памятников XIV – XV вв. анализируется явление удлинения переднеязычных согласных, которое развилось вследствие ассимиляции звука [j] предыдущими смягченными согласными. Этот процесс частично отображается уже в текстах официально-делового и конфессионального стилей украинского языка XIV в., а в следующем веке приобретает консеквентные черты в памятниках из разных регионов Украины.

Ключевые слова: письменные памятники, староукраинский язык, ассимиляция звука [j], удлинение, согласный звук.

I. B. Tsaralunga,

*Khmelnytsky National University,
Ukrainian Philology Department*

TO THE PROBLEM OF THE CONSONANT LENGTHENING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: DIACHRONIC ASPECT

Lengthening of the coronal consonants, which developed as a result of the assimilation of sound [j] by previous softened consonants – is the characteristic feature of the Ukrainian language consonantism. The reflection of this phenomenon in old Ukrainian literary and written language arouses special interest, since formation of the main features of Ukrainian language as the differential characteristics of the national linguistic system can be traced exactly from the point of view of diachrony.

The purpose of our study is to identify features of the assimilation process of the following j by softened consonants, to analyze examples of j assimilation towards their territorial extension and sound change chronology, basing on the Ukrainian written reminders of the XIV – XV centuries. As a result of scientific investigation, obvious signs of the initial phase of the consonant lengthening, caused by the assimilation of sound [j] by previous softened consonants, are observed, especially explicit ones are in the reminders of business writing from the different regions of Ukraine. Researchers chronologize the development of this phenomenon starting from the XV century, while we can assume that this process has been partially reflected in the texts of the officially-business and confessional styles of the Ukrainian language of the XIV century, and in the next century it acquires consequent features.

Key words: written reminders, old Ukrainian language, assimilation of sound [j], lengthening, consonant sound.